

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości w kontekście racjonalistyczno-humanistycznej metodologii nauk o człowieku

Georgij Bałł

Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych, Kijów

Jolanta Wilsz*

Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie, Warszawa

THE CONCEPT OF CONSTANT INDIVIDUAL PERSONALITY TRAITS IN THE CONTEXT OF RATIO-HUMANISTIC METHODOLOGY OF HUMAN SCIENCES

In the article the concept of ratio-humanism (humanistic rationalism) is presented. A systemic approach and its application in getting to know an individual (in particular, with the aid of M. Mazur's theory of autonomous systems) was used. The concept of constant individual personality traits was discussed. Which aspirations and desires of an individual present themselves in various emissivities was pointed out. The concept's implications for various fields of human activity was presented. Occupation preference and tuition process in relation to these traits was discussed. The systemic methods applied by Jolanta Wilsz with the use of her self-developed tools for measurement of values of constant individual personality traits was illustrated. In conclusion it is noted that the concept of constant individual personality traits is consistent with the ratio-humanistic path, both with regards to values and methodological reference.

Key words: ratio-humanism (humanistic rationalism), systemic approach, autonomous system, concept of constant individual personality traits, occupation preference, personification of tuition process

W wielu publikacjach Jolanty Wilsz przedstawiono koncepcję stałych indywidualnych cech osobowości. Celem niniejszego artykułu jest odniesienie tej koncepcji do koncepcji racjonalizmu humanistycznego opracowywanej przez Georgija Bałła.

RACJONALIZM HUMANISTYCZNY JAKO UKIERUNKOWANIE ŚWIATOPOGŁĄDOWE I METODOLOGICZNE

„Racjonalizm humanistyczny” (Bałł, 2013, s. 208-223) to koncepcja współczesnego humanizmu, która w ujęciu światopoglądowym kładzie nacisk na uznanie kultury intelektualnej (najpełniej zawartej w wiedzy naukowej i filozoficznej) jako jednego z ważniejszych osiągnięć ludzkości, a w odniesieniu do metodologii nauki o człowieku – na maksymalne wykorzystanie tego bogactwa, w jego harmonijnym współdziałaniu z innymi składowymi kul-

tury, dla poszerzenia wiedzy o człowieku i jej humanistycznie ukierunkowanego praktycznego zastosowania¹.

Pośród zasad racjonalizmu humanistycznego odnoszących się do wzajemnych relacji pomiędzy jednostką a społecznością, wyróżnia się:

- zasadę szacunku dla partnera (tj. dla podmiotu, z którym wchodzi się w interakcję racjonalno-humanistyczną), a także dla siebie samego, dla ważnych cech związanych ze wzajemnym oddziaływaniem jednostek, dla poszanowania ich honoru i godności;
- uznawaną w psychologii humanistycznej i pedagogice zasadę orientacji na jak największe (realne i potencjalne) osiągnięcia partnera (i swoje własne), na otwierające się przed nim (i przed samym sobą) perspektywy;
- zasadę tolerancji, która zapobiega dogmatycznemu absolutyzowaniu jednych postaw, poglądów, form zachowania i ogólnemu negowaniu innych.

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Jolanta Wilsz, Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie, ul. Łabiszyńska 25, 03-204 Warszawa.

jolanta.wilsz@gmail.com

¹ Użyte słowo „humanistyczny” w określeniu „racjonalizm humanistyczny” skupia uwagę na aspektach wartościowych humanistyczności, a nie na aspektach przedmiotowych, podkreślających, kiedy mówi się o „naukach humanistycznych”.

W podejściu humanistycznym tolerancja nie oznacza akceptowania czegokolwiek, lecz domniemanie dopuszczalności: właśnie nietolerowanie pewnych poglądów lub działań wymaga uzasadnienia;

- zasada dialogu, która w istocie ma uzupełniać tolerancję poprzez zachęcanie jednostek mających różne poglądy, do dialogu, traktowanego jako proces wzajemnego treściwego oddziaływania, mogącego doprowadzić do nowych, kreatywnych rozwiązań;
- zasada podejścia mediacyjnego ze szczególnym uwzględnieniem treści wypowiedzi uczestników dialogu mających odmienne zdanie. Takie podejście powinno umożliwić, żeby te treści (być może przy pewnej modyfikacji) mogły stać się elementami zintegrowanego systemu, akceptowanego przez obie (wszystkie, jeśli jest ich więcej niż dwie) strony dialogu.

Istotą racjonalizmu humanistycznego w metodologii nauki jest zastosowanie światopoglądu racjonalistyczno-humanistycznego (jego zasad i promowanych modeli ludzkiej świadomości i zachowania) w działalności naukowej. W tym przypadku stosuje się wspomnianą powyżej zasadę ukierunkowaną na jak największe (realne i potencjalne) osiągnięcia partnera. Idea polega na tym, żeby przy postrzeganiu naukowych i metodologicznych poglądów różniących się od własnych, skoncentrować się przede wszystkim na ich pozytywnym potencjale, na możliwościach ich konstruktywnego rozwoju i sprzyjaniu rozwojowi takich poglądów (równocześnie i własnych) poprzez dialog.

Zatrzymamy się na niektórych kierunkach konkretyzacji powyższej idei.

1. Zakłada ona przewyżczenie przestarzałych cieszących się autorytetem koncepcji teoretycznych oraz ich transformację z uwzględnieniem nowych realiów, wiedzy i wyzwań. Takie podejście zasadniczo różni się od destrukcyjnych postmodernistycznych prób odrzucenia (zamiast niezbędnej odnowy) idei racjonalizmu, determinizmu, dialektyki, systemowości, wchodzących w skład „złotego funduszu” intelektualnej kultury ludzkości.
2. Wskazane jest przełamanie przesadnego przeciwstawienia różnych podejść metodologicznych i tradycji, które przy bliższej analizie nie są o tyle rozbieżne (jak zazwyczaj uważają) i do których można stosować dialog mediacyjny (patrz wyżej). W związku z tym wspieramy naukowców odrzucających tezę o nieuchronnym przeciwstawieniu podejść humanistycznego i przyrodniczego w psychologii (Lieontiew, 2011, s. 3-27; Juriewicz, 2012, s. 13-33).
3. W bardziej ogólnym ujęciu należy podkreślić, że „problem interdyscyplinarności, integracji metod z różnych dziedzin naukowych staje się kluczowym dla wszystkich nauk humanistycznych i społecznych” (Pietrow i Mażul, 2014, s. 268). Z tych pozycji krytykują się „humanistyczny izolacjonizm”, w szczególności praktykowany z „pobudek ochrony

swojej «tożsamości»” (Pietrow i Mażul, 2014, 268). Tymczasem przyjętą pozycję „obronną” psychologii i nauki o człowieku, wobec nieuzasadnionych uproszczeń scjentyistycznych (przyrodniczych), wskazane byłoby zamienić na wzajemnie wzbogacający dialog przedstawicieli scjentyistycznych i humanistycznych paradygmatów. Psychologom, świadomym uczestnikom takiego dialogu, wskazane jest, aby kierowali się zasadami metodologicznymi, zgodnie z którymi „jednolite narzędzie naukowe współczesnej psychologii kształtuje się w wyniku współdziałania pogranicza niepsychologicznego i czysto psychologicznego rozwoju naukowego” (Wiekkier, 1974, s. 6); jednocześnie „sukcesu trzeba oczekiwać w tych obszarach, gdzie myśl psychologiczna będzie współdziałać «na równych» zasadach z innymi kierunkami naukowymi, a nie zostanie przez nie pochłonięta” (Jaroszewskij, 1974, s. 443-444).

4. Uznając złożoność obiektów nauki o człowieku, uczeni nie powinni obawiać się tego, lecz powinni poszukiwać takich środków, które będą sprzyjały poznaniu. Wiodąca, w świetle współczesnych osiągnięć kultury intelektualnej, metoda pokonywania trudności właściwych obiektom nauki o człowieku polega na reprezentacji takich obiektów jako systemów. Podejścia systemowe występują jako mediatory pomiędzy tradycją przyrodniczą a humanistyczną w obszarze wiedzy o człowieku. Niestety, bardzo wielu przedstawicieli nauk humanistycznych uchyla się od korzystania z dobrodziejstw paradygmatu systemowego (Wilsz, 2009, s. 11-12).

PODEJŚCIE SYSTEMOWE I JEGO ZASTOSOWANIE W POZNANIU JEDNOSTKI

Od strony filozoficznej, uzasadniając zastosowanie podejścia systemowego, należy wyjść z założenia, że badania naukowe istniejących w świecie (ontologicznych) obiektów odbywają się na zasadzie ich przedstawienia – w świadomości naukowców i w tworzonych przez nich koncepcjach i teoriach – w postaci obiektów epistemologicznych, które w nauce można utożsamić z przedmiotami badań. We współczesnej nauce potwierdzona jest owocność przedstawienia ostatnich jako systemów (Agoszkowa i Achlibininskij, 1998, s. 170-179), postrzeganych jako zbiory wielu komponentów, będących w określonych relacjach między sobą. Zbiór tych elementów określa strukturę systemu, natomiast zbiór relacji między systemem jako całością i szczególnymi przedmiotami składa się na funkcje systemu.

Zastosowanie podejścia systemowego w nauce o człowieku wymaga rozgraniczenia pomiędzy jasnymi pojęciami opisującymi systemy, ich składowe i właściwości oraz pojęciami charakterystycznymi dla wiedzy o człowieku, które mają rozmyte treści, co najwyraźniej przejawia się w definicji najważniejszych pojęć dla tego lub innego obszaru wiedzy. W radzieckiej i postradzieckiej tradycji

tego typu pojęcia przyjęto nazywać „kategoriami”. One najczęściej nie spełniają logicznych wymogów odnośnie pojęć naukowych (przede wszystkim zasady tożsamości), są traktowane jako koncepty (jak przyjęto to nazywać w socjolingwistyce) (Diemiankow, 2007, s. 606-622).

Uważa się, w szczególności, że „sens – to nie tak pojęcie, lecz koncept kultury” (Zinczenko, 2013). Odpowiednio, kategorie wymagają ich konkretyzacji poprzez bardziej precyzyjne, logicznie relewantne pojęcia, zdolne do wystąpienia w charakterze pełnowartościowych komponentów koncepcji, hipotez, teorii. Jako przykład może posłużyć konkretyzacja rozpatrywanej przez M.G. Jaroszewskiego psychologicznej kategorii działania (Jaroszewskij, 1974) w ramach teorii działalności A.N. Leontieva za pomocą pojęć określonych przez terminy „operacja”, „działanie”, „osobna (szczególna) działalność”. Właśnie teorie, składające się z logicznie relewantnych pojęć, mogą być stosowane jako podstawa dla wystandaryzowanych procedur – eksperymentalnych, psychodiagnostycznych itp. (Bał, 2011, s. 39-53). Leczważenie tych wymagań prowadzi do sytuacji, o której w odniesieniu do psychologicznych teorii osobowości piszą Calvin S. Hall i Gardner Lindzey. W szczególności, „wiele teorii jest sformułowanych tak nieprecyzyjnie, że byłoby niezwykle trudno porównać bezpośrednio ich elementy z elementami jakiejś innej teorii” (Hall i Lindzey, 2001, s. 642); „wiele z nich w większym stopniu – jak się wydaje – posługuje się bardziej siłą przekonywania niż jasnym wykładem” (Hall i Lindzey, 2001, s. 25-26)²; „możliwe jest bowiem wtedy wyprowadzenie z tej samej teorii sprzecznych ze sobą implikacji” (Hall i Lindzey, 2001, s. 26).

Jeden ze sposobów pokonania określonych problemów opiera się na podejściu systemowym do kategorii osobowości, która ściśle wiąże ją z kategorią kultury. Takie podejście opracowane zostało przez G.A. Bałła i W.A. Medinciewa w ramach koncepcji, którą można nazwać modusową koncepcją kultury i osobowości (Bał i Miedincie, 2010, s. 167-178, 2012, s. 17-30). Uproszczony opis takiej koncepcji został przedstawiony poniżej.

Podbudowę dla idei koncepcji stanowi to, że jednostki i społeczności, a także ludzkość jako całość mogą być badane w różnych (choć wzajemnie powiązanych) aspektach:

- a) biologicznym, medycznym, waleologicznym – dotyczących funkcjonowania jednostek i społeczności jako żywych istot i składających się z nich grup lub populacji;
- b) ekologicznym, ekonomicznym, technologicznym – dotyczących zaspokojenia różnorodnych potrzeb jednostek i społeczności niezbędnych do życia na Ziemi, z wykorzystaniem w tym celu sztucznych (stworzonych lub przekształconych przez ludzi) środków;

- c) socjalnym i politycznym, które dotyczą wspomnianej satysfakcji w relacjach i interakcji jednostek i społeczeństw (w tym dominacji, podległości, eksploatacji, ochrony, walki, wzajemnego pomagania itp.);
- d) informacyjno-motywacyjnego zabezpieczenia fenomenu i procesów wymienionych w podpunktach „a)”, „b)”, „c)” – poprzez zachowanie i aktualizację środków i sposobów działalności. Ostatni napisany kursywą termin oznacza, że transformowana lub formułowana jest nie tylko informacja jako taka, lecz i nastawienie do jej zastosowania.

Wspomniane w podpunkcie „d)” zabezpieczenie – realizowane za pomocą psychiki człowieka i sztucznych środków stworzonych dla jej wsparcia – właśnie opisuje się pojęciem „kultura”. Przy czym należy wyjść z tego, że kultura człowieka obejmuje zestaw elementów składających się na byt jednostek i włączonych w ich działalność oraz wykorzystywanych przez nich (świadomie lub nieświadomie), zarówno dla ochrony (i odtwarzania) jej składników (celów, środków, sposobów, wyników itp.), jak i do ich odnowienia. Należy zauważyć, że charakterystyki kultury, odpowiadające określonym funkcjom, były przedmiotem rozważań wielu uczonych. Na przykład N.A. Bierdiajew pisał o konserwatywnym i twórczym elemencie w kulturze (Bierdiajew, 1990, s. 288), W.M. Mieżajew wskazywał na tradycję i innowację jako składowe kultury (Mieżajew, 2006, s. 289). Co się zaś tyczy funkcji odpowiadających aspektom wymienionym w podpunktach „a)”, „b)” i „c)”, to są one w dużym stopniu zdeteminowane przez kulturę – i w tym sensie są zgodne z kulturą.

Kierując się znaną filozoficzną zasadą rozpatrywania ważniejszych charakterystyk bytu w jedności ich ogólnych, szczególnych i jednostkowych przejawów, cełowym jest wydzielenie następujących typów modusów ludzkiej kultury:

- a) uniwersalny modus (wspólny dla całej ludzkości);
- b) specjalne modusy (w szczególności, etniczne, superetniczne, subetniczne oraz związane z zawodowymi, wiekowymi, gendernymi i innymi komponentami wspólnot, w tym małych grup, np. rodziny);
- c) indywidualne (osobiste) modusy (według D. Garsija, na pytanie, do jakiej kultury on przynależy, człowiek ma prawo odpowiedzieć: do własnej (Garsija, 2002, s. 231).

Porównując interpretacje osobowości jako „jednostkowe wcielenie kultury, tj. jako coś uniwersalnego w człowieku” (Ilienkov, 1974, s. 261) i jako „kulturę, znajdującą odzwierciedlenie w indywidualnym zachowaniu” (Honigmann, 1954, s. 499), przy czym w ostatnim przypadku brano pod uwagę przede wszystkim specyficzną kulturę właściwą dla określonej społeczności. W rzeczywistości, oczywiście, dla ustanowienia, funkcjonowania i rozwoju osobowości niezbędne są wszystkie trzy wyżej wymienione typy modusów kultury.

² Tu pojawia się emocjonalne nasycenie pojęć: „W koncepcie nie ma „wiedzy” poza „emocją”... Właśnie tym koncept różni się od „pojęcia prosto” (Stiepanow, 2007, s. 114).

Podobnie, jak organizm ludzki nie tylko funkcjonuje w środowisku naturalnym, lecz jest także częścią składową przyrody, – tak i człowiek-jednostka jako „posiadacz” osobowości (jako osoba) (Gałdowa, 1999, s. 11) nie tylko przebywa w środowisku kulturalnym, lecz także może być rozpatrywany jako komponent kultury. Jednocześnie jest on jednym z jej twórców (o czym jeszcze będzie mowa poniżej).

Rozpatrując kulturę jako „miejsce występowania i transformacji” osobowości (Batrakowa, 2004, s. 191), można stwierdzić (w odniesieniu i do osobowości i do kultury jako całości) wzajemne przenikanie się ich składowych zachowawczej i odnawiającej (twórczej). Wyraźnie widoczne to jest na przykładzie dziecka, które przyswaja doświadczenia kulturowe „nie tylko w stałej formie, ale również jako kreatywny potencjał rodu (...)” (Dawydow i Kudriawciew, 1997, s. 11).

W celu podwyższenia, zgodnie z wymaganiami podejścia systemowego, dokładności, a dzięki temu i produktywności przedstawionej interpretacji kultury, jest ona opisywana jako złożony system (system składający się z systemów), charakteryzujący się wielopoziomą hierarchią. Przy tym wykorzystuje się (i precyzuje się) wprowadzone powyżej pojęcie „modus kultury”. Odwołując się do L.S. Wygotskiego, który odróżniał analizę według elementów i według jednostek (komponentów zachowujących ważniejsze charakterystyki systemu, do którego należą) (Wygotskij, 1999, s. 352), traktujemy modusy kultury jako jej jednostki. Właściwość dowolnego modusu kultury, dająca podstawę do takiej interpretacji, polega na tym, że każdy modus kultury – to system zawierający informację o innych modusach kultury: takich, które poprzedzają w czasie dany modus (dzięki czemu realizowana jest zachowawcza – patrz wyżej – funkcja kultury), i takie, które pojawiają się po nim (dzięki czemu realizuje się jej funkcja odnawiająca). Informacja rozumiana jest przy tym jako miara strukturalnego podobieństwa systemów (Szrejdiw, 1971, s. 272).

Rozpatrywane są zarówno materialne, jak i idealne modusy kultury. Przy czym w treści wszystkich modusów kultury tak czy inaczej odzwierciedlają (Bałł, 2009, s. 25-53) się właściwości idealnych modusów stworzonych w świadomości ludzi, a mianowicie:

- a) to, że zawierają one hierarchicznie uporządkowaną informację (wiedzę, w szerokim rozumieniu);
- b) refleksyjność wiedzy (istnienie w ich strukturze wiedzy o wiedzy);
- c) opisywane za pomocą pojęcia „znaczenie” ukierunkowanie wiedzy na komunikację z innymi ludźmi (i z samym sobą) niezbędne, w szczególności, dla świadomego działania;
- d) opisywana za pomocą pojęcia „sens”, z jego psychologiczną interpretacją (Lieontiew, 2007, s. 511), stronniczość wiedzy, tj. jej powiązanie z potrzebami człowieka – od witalnych (podstawowych) do wyższych duchowych.

Wprowadza się pojęcie „aktywny modus kultury” („agent kultury”); agenci kultury posiadają możliwości

stosowania i zmiany modusów kultury. Agentami kultury w szczególności są osoby, grupy społeczne, organizacje. Jeśli agent kultury w takim lub innym stopniu świadomie reguluje swoje funkcjonowanie w tej roli, nazywamy go także podmiotem kultury. Ogólnie funkcjonowanie kultury opisuje się jako zbiór zmian modusów kultury (łącznie ze zmianami uwarunkowanymi aktywnością agentów kultury).

Osobowość (*personality*), w ramach danej koncepcji, określa się jako „jakość” indywiduum (osoby, ang. *person*), która pozwala mu czuć się względnie autonomicznym i indywidualnym, osobliwym podmiotem kultury. Różne indywidua wykazują „jakości” w różnym stopniu – tak, jak i indywiduum w różnych stadiach swojego życia³. Rozpatrywanie osobowości jako „jakość”, która w różnym stopniu ukształtowana jest u różnych osobników, pozwala uniknąć bezproduktywnych dyskusji na temat tego, np., od jakiego wieku można dziecko „uważać za osobowość”.

Traktując osobowość jako określoną „jakość” jednostki, opieramy się na logicznej koncepcji różniącej pojęcia „jakości” i „właściwości” (Achlibininskij i Chralenko, 1989, s. 200). Zgodnie z tą koncepcją, możemy wydzielić obiekt, posiadający pewne „jakości”, spośród innych obiektów tylko dzięki temu, że ta „jakość” (która, przypomnijmy, może być ogólnie mówiąc rozwinięta w różnym stopniu) odzwierciedla pewną relację między danym obiektem a innymi. „Relację” w tym kontekście rozumiemy jako pojęcie logiczne charakteryzujące (w odróżnieniu od właściwości) zbiór, składający się z minimum dwóch obiektów (w logice matematycznej właściwość eksplikuje się jako predykat jednoargumentowy, a relacja – jako predykat n -argumentowy, gdzie $n \geq 2$).

Oczywiście, różnice między właściwością a „jakością” są względne. Istotnym jest ustalenie obecności w przedmiocie dowolnej właściwości i w sposób ilościowy scharakteryzowanie (zmierzenie) jej. Tak, jak i w przypadku „jakości”, jest to możliwe tylko dzięki określonym relacjom zachodzącym między rozpatrywanym obiektem a innymi obiektami. Identyfikując pewną charakterystykę obiektu jako jego właściwość, mamy prawo zapomnieć o tym, na podstawie jakich relacji zostały ustalone jej obecność i miara („te właściwości strony relacji są jakby usunięte” (Achlibininskij i Chralenko, 1989, s. 39) właściwość interesuje nas jak coś, co jest charakterystyczne dla danego obiektu. Ustalając właściwość obiektu, pamiętamy o tym, na podstawie jakich relacji jest ona rozpatrywana (w jakim układzie ma ona miejsce). W szczególności, mówiąc o „jakości” osoby, odnotowujemy pewną pierwotnie interesującą nas socjokulturalną relację, w której uczestniczy dana osoba (np. jej gotowość do określonego rodzaju działalności).

³ Bardzo powszechne w różnych językach użycie terminu „osobowość” dla oznaczenia osoby w dużej mierze posiadającego tę jakość, należy uważać za metaforyczne i dlatego – w rozważaniach teoretycznych – niepożądanym.

W odniesieniu do właściwości osoby taka relacja może interesować nas tylko w aspekcie, w jaki sposób było ustalone, że taka właściwość istnieje, i podano jej ocenę ilościową.

Osobowość (tak jak jest tu ona traktowana) – to nie jedyna jakość indywiduum (osoby). Wypada ją uważać za jakość integralną, w odróżnieniu od jakości parcjalnych. Do ostatnich można zaliczyć, na przykład, zdolności – traktując (Kostiuk, 1989; Lieontiew, 2003; Bał, 1998) je (nie tylko jako możliwości funkcjonalne osoby, ale również inne jakości (w pierwszej kolejności motywacyjne, zazwyczaj, opisywane jako skłonności), które są ważne dla opanowania tej lub innej działalności, jej realizacji oraz doskonalenia się w niej. Zdolność, jako jakość osoby, odzwierciedla relację nie między nią a kulturą w całości (jak to jest w przypadku osobowości), a między osobą a jakąś dziedziną kultury, na przykład, dziedziną pewnej działalności zawodowej i przygotowania do jej realizacji.

Byłoby pożądane, żeby psychologiczną interpretację osobowości jako jakości integralnej indywiduum (osoby) nie ograniczać do skupiania uwagi na wskazanej wyżej funkcji tej jakości, wyrażającej relację między tą osobą a kulturą (przypomnijmy, że ta funkcja pozwala osobie być względnie autonomicznym i indywidualnie oryginalnym podmiotem kultury); należy również wyjaśnić drogi realizacji danej funkcji. Dlatego każde bardziej lub mniej stabilne właściwości indywiduum (osoby) służące takiej realizacji można uważać za komponenty osobowości jako jakości osoby. Ale te komponenty przejawiają się w różny sposób zależnie, w pierwszej kolejności, od ukierunkowania osoby (od podsystemu osobowości zawierającego jej wartościowo-motywacyjne części składowe). Jako przykład może służyć rola doskonałości psychomotorycznej („zręczności palców”) w działalności kieszonkowca, z jednej strony, a iluzjonisty cyrkowego, z drugiej.

Odpowiednio do omówionej wyżej względnej różnicy między własnością a jakością, cechy osoby składające się na treść jej jakości parcjalnych mogą być zinterpretowane również jako własności osoby będące komponentami osobowości. Taką podwójną interpretację można poszerzyć na cechy nazywane w psychologii jako cechami osobowościowymi oraz czynnikami osobowościowymi – w całej różnorodności treści tych pojęć w różnych psychologicznych szkołach i podejściach. Wszystko również dotyczy, w szczególności, stałych indywidualnych cech osobowości, które były rozważane w pracach J. Wilsz i o których będzie mowa niżej.

Trzeba jeszcze uwzględnić następujące kwestie. Charakteryzujemy osobowość jako taką jakość osoby, od której zależy skala i treść wzajemnego oddziaływania na siebie tej osoby i kultury (ściślej mówiąc, kultur). Ale takie twierdzenie jest tylko pierwszym krokiem; najważniejsze – to oznaczyć wskazaną skalę i ujawnić wskazaną treść. W uproszczeniu, chodzi o to, co (mając na uwadze głównie treść idealną) i w jaki sposób człowiek bierze od świata oraz, najważniejsze, co i w jaki sposób on do świata wnosi (również do swojej duszy, mówiąc po staremu). Zależy to od wielu własności, które są (patrz wyżej)

komponentami osobowości jako „jakości” osoby; innymi słowy, od wielu czynników – nie tylko socjokulturowych, a w szczególności również i biologicznych. Więc, w stosunku do opisywanej interpretacji osobowości podejrzenie o jednostronnej „kulturo-centrowości” (w ujęciu tradycyjnym jako akcent na wyłącznie zewnętrznym zdeterminowaniu rozwoju osobowości) byłoby nieuzasadnione.

TEORIA SYSTEMU AUTONOMICZNEGO. CZŁOWIEK JAKO SZCZEGÓLNY PRZYPADEK SYSTEMU AUTONOMICZNEGO

Podejście systemowe, zwłaszcza jego zastosowanie w psychologii, konkretyzuje się w opracowaniu i zastosowaniu koncepcji, które opisują systemy specyficzne.

Spośród koncepcji, które pozwalają traktować człowieka jako system całościowy, naturalny, aktywny, samodzielnie utrzymujący swoją egzystencję – teoria systemu autonomicznego autorstwa Mariana Mazura (1966) – twórcy polskiej szkoły cybernetycznej – posiada najwięcej zalet. Spełnia wymagania stawiane ścisłym naukowym teoriom, cechuje ją naukową ścisłość. Opierając się na jednolitych kryteriach i obiektywnych naukowych prawach, precyzyjnie określa reguły, zgodnie z którymi przebiegają w człowieku procesy wewnętrzne, jak również dostarcza najwięcej informacji o tych procesach.

Do najważniejszych atutów tej teorii należy zaliczyć to, że:

- jest udowodniona naukowo ze ścisłością obowiązującą w naukach ścisłych;
- opiera się na obiektywnej analizie zjawisk, całkowicie abstrahuje od domniemych znaczeń słów;
- znajomość udowodnionych w niej twierdzeń pozwala na zrozumienie całości problematyki i szeroki zakres zastosowań.

System autonomiczny jest to system mający zdolność sterowania się i zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania się. Ponadto, jest to system: zdolny do utrzymywania się w równowadze funkcjonalnej, dążący do utrzymywania swojej egzystencji, funkcjonujący w „interesie własnym”.

Działanie systemu autonomicznego w „interesie własnym” jest równoznaczne z dążeniem do zachowania równowagi funkcjonalnej. System tym skuteczniej będzie uzyskiwał równowagę funkcjonalną, im większa będzie jego zdolność do sterowania się i zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania się. System autonomiczny może nie dopuścić do tego, by otoczenie zakłóciło mu równowagę funkcjonalną, zapobiegając niekorzystnym dla niego zmianom w otoczeniu, może też w przypadku już powstałych zakłóceń – zlikwidować je.

System autonomiczny pobiera z otoczenia informacje oraz energię, przetwarza je, przechowuje i dzięki nim oddziałuje na otoczenie. Na wszystko, co dzieje się w obszarze informacyjnym tego systemu, ma wpływ wszystko to, co dzieje w jego obszarze energetycznym.

Teoria systemów autonomicznych pozwala między innymi na:

- traktowanie człowieka jako spójną całość, w której procesy informacyjne i procesy energetyczne wzajemnie na siebie wpływają;
- analizę procesów psychicznych zachodzących w człowieku, gdyż są one procesami sterowania, do których ma dostęp cybernetyka, będąca nauką o sterowaniu;
- odróżnienie cech osobowości niezależnych od oddziaływań otoczenia, od cech, które pod wpływem otoczenia mogą się zmieniać;
- określenie czynników determinujących ludzkie zachowania;
- prognozowanie ludzkich zachowań na podstawie znajomości tych czynników.

Człowiek, podobnie jak każdy system autonomiczny:

- jest układem samodzielnym, działającym w „interesie własnym” (poniżej postaramy się dokładnie określić to pojęcie);
- ma zdolność sterowania – jest układem sterującym sobą i otoczeniem oraz sterowanym przez otoczenie, steruje też innymi systemami, zarówno samodzielnymi, na przykład ludźmi czy zwierzętami, jak i niesamodzielnymi, których działanie wymaga oddziaływania organizatora zewnętrznego, funkcję którego pełni człowiek;
- ma zdolność przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania;
- ma zdolność zapobiegania i przeciwdziałania czynnikom w otoczeniu, które mogą spowodować zakłócenie równowagi funkcjonalnej, czyli jest w stanie nie dopuszczać do powstania zagrożeń – zwalczając ich przyczyny;
- ma zdolność likwidować zakłóceń, jeśli już powstaną, czyli jest w stanie zwalczać skutki, które się pojawiły;
- ma strukturę funkcjonalną, tzn., że on sam, jak i jego wszystkie elementy, pełnią określone funkcje, takie jak:
  - funkcja pobierania informacji z otoczenia,
  - funkcje: uzyskiwania, przechowywania, przetwarzania i wykorzystywania przetworzonych informacji,
  - funkcja pobierania energii z otoczenia,
  - funkcja przetwarzania i przechowywania energii,
  - funkcja przeciwdziałania przepływom informacji i energii zmniejszającym możliwość oddziaływania na otoczenie,
  - funkcja oddziaływania na otoczenie,
- ma zdolność do utrzymywania się w równowadze funkcjonalnej, pomimo bezustannych oddziaływań otoczenia zakłócających tę równowagę – człowiek steruje samym sobą oraz swoim otoczeniem, kierując się tym, by sterowanie to przeciwstawiało się zaburzaniu jego równowagi funkcjonalnej i przyczyniało się do jej przywrócenia – steruje się w „interesie własnym”;

ponad to:

- jest swoim własnym organizatorem, tzn. układem samosterującym się oraz układem sterowanym, gdyż mogą nim sterować inne układy;
- ma zdolność przekazywania do otoczenia informacji własnych i własnej energii – w postaci swoich reakcji, wykorzystując w tym celu energię i informacje pobrane wcześniej z otoczenia i przetworzone;
- jest układem otwartym, tzn. takim, w którym następuje ciągła wymiana energii i informacji między nim a otoczeniem;
- jest układem działania, gdyż podejmuje złożoną działalność w celu realizacji określonych celów;
- jego dążeniem jest nie tylko utrzymanie, ale również przedłużenie własnej egzystencji (Wilsz, 2009, s. 85-86).

A zatem człowieka można traktować, jako przypadek szczególny systemu autonomicznego ponieważ spełnia wymagania definicyjne tego systemu i występują w nim wszystkie funkcje, które zachodzą w systemie autonomicznym. Twierdzenia wyprowadzone z analizy teoretycznej tego systemu mają więc zastosowanie do człowieka. Dzięki temu można mieć wgląd w wewnętrzne mechanizmy ludzkiej psychiki, które są niedostępne dla obserwacji.

Uściślijmy stosowane powyżej pojęcie „interes własny”. Sterowanie się człowieka w „interesie własnym” jest ukierunkowane na utrzymywanie jego wewnętrznej struktury w stanie niezbyt odległym od stanu równowagi funkcjonalnej, w którym – wielkości fizyczne, ze względu na zdolność człowieka do sterowania się – mają najkorzystniejsze dla niego wartości. Powstaje jednak pytanie, co uważać za „najkorzystniejsze”? Przecież dla człowieka jako osoby posiadającej osobowość mogą być korzystne (przyczyniać się do zachowania równowagi funkcjonalnej ze środowiskiem kulturowym) działania, szkodliwe dla niego jako dla organizmu (potrzebującego równowagi funkcjonalnej ze środowiskiem fizycznym). To jaskrawie przejawia się w ekstremalnie tragicznych sytuacjach. Poświęcający siebie, ginący fizycznie bohater zachowuje swoją osobowość do ostatniej chwili swojego życia i ma swój wkład w kształtowanie osobowości innych, w tym należących do następnych pokoleń (Bał, 1989). Oczywiście, należy dokładać wszelkich starań, żeby konieczność bohaterskiej ofiarności miała miejsce jak najrzadziej.

Teraz zajmiemy się czymś innym. Teoria systemów autonomicznych, jako ważne osiągnięcie tradycji scjentyficznej w nauce, może być z powodzeniem zastosowana w psychologii – ale powinna być porównywana z osiągnięciami nauk humanistycznych (patrz wyżej). Może do tego służyć modusowa koncepcja kultury i osobowości.

Nie ulega wątpliwości, że wszystkie procesy zachodzące w ludzkiej psychice mają interpretację fizjologiczną (w ostatecznym rozrachunku – fizyczną), a różnice między ludźmi wynikają z indywidualnych różnic regulacji procesów pobierania, przetwarzania oraz wydawania energii i informacji.

Jednak jeśli człowieka rozpatrujemy jako osobę – „posiadacza” osobowości, to procesy fizjologiczne (oraz zabezpieczające je procesy chemiczne i fizyczne) występują jako mechanizmy realizacji procesów pobierania, przetwarzania oraz wydawania modusów kultury.

Cokolwiek to by nie było, kolejną konsekwencją przynależności człowieka do kategorii systemów autonomicznych jest to, że musi on mieć właściwości, które pełnią funkcje analogiczne do funkcji właściwości sterowniczych systemu autonomicznego. Ponieważ takie same funkcje spełniają cechy osobowości, to w osobowości można wyróżnić zespół właściwości sterowniczych (cech osobowości) stałych i zmiennych.

KONCEPCJA STAŁYCH INDYWIDUALNYCH CECH OSOBOWOŚCI

J. Wilsz na bazie teorii systemu autonomicznego, opracowała systemową koncepcję osobowości człowieka, którą nazwałam koncepcją stałych indywidualnych cech osobowości. Cechy te pełnią, w szczególności, funkcje predyspozycji zawodowych, gdyż są one niezależne od oddziaływań otoczenia i w najbardziej trwały sposób determinują funkcjonowanie zawodowe człowieka.

Zwracamy uwagę na fakt, że J. Wilsz opracowała dwie wersje koncepcji. W obu przypadkach mowa jest o psychologicznych właściwościach człowieka-indywiduum, zdolnych zapewnić jego funkcjonalną równowagę z jego otoczeniem. Przy czym w pierwszej wersji (Wilsz, 1996) człowiek spostrzegany jest, zasadniczo – jako organizm, a otoczenie – jako fizyczne (co nie wyklucza tego, że jego właściwości w dużej mierze określane są obecnością w nim innych ludzi). W drugiej, psychologizowanej wersji (Wilsz, 2000, 2009) człowiek, choć niejawnie, rozpatrywany jest jako osoba – posiadająca osobowość (rozumianą tak jak określono wcześniej). Dzięki czemu tutaj w pełni osiąga się owocną współpracę przyrododoznawczych i humanistycznych tradycji (patrz wyżej).

Poniżej krótko przedstawiono (z pewnymi uściśleniami) psychologizowaną wersję koncepcji.

Z systemowego punktu widzenia osobowość człowieka stanowi zespół cech osobowości pełniących funkcje analogiczne do tych, które pełnią stałe i zmienne właściwości sterownicze systemu autonomicznego.

Wśród stałych indywidualnych cech osobowości wyróżnione zostały dwie grupy cech:

I grupa stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych (przetwarzalność, odtwarzalność, talent) – od ich wielkości zależy funkcjonowanie intelektualne: zdolności kojarzenia, zdolności analizowania, syntetyzowania i przewidywania, trafność podejmowanych decyzji itp.

II grupa stałe indywidualne cechy osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych (emisyjność, tolerancja, podatność) – od ich wielkości zależą głównie umiejętności interpersonalne, oraz umiejętności wywiązywania się z ról zawodowych najbardziej odpowiednich dla danego człowieka.

Poniżej podane zostaną definicje stałych indywidualnych cech osobowości.

Jeśli chodzi o cechy w dziedzinie funkcji intelektualnych:

- przetwarzalność jest to stała przesłanka psychologiczna (w dużym stopniu określana dziedzicznymi implikacjami) stopnia doskonałości sfery myślowej⁴
- odtwarzalność jest to stała przesłanka psychologiczna stopnia doskonałości sfery percepcyjno-mnemicznej⁵;
- talent jest to stała przesłanka psychologiczna stopnia doskonałości w określonej dziedzinie działalności.

Jeśli chodzi o cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych:

- emisyjność:
  - dodatnia jest to skłonność do wydawania zasobów do otoczenia,
  - ujemna jest to skłonność do pobierania zasobów z otoczenia.

Powstaje pytanie, o jakich zasobach będzie prowadzona dyskusja?

W pierwszej wersji koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości w roli takiego zasobu występowała energia, albo wyzwalana przez człowieka, albo przeciwnie, uzyskiwana przez niego z otoczenia. W odniesieniu do psychologicznej wersji, jako zasób człowieka należy uważać modusy kultury (patrz wyżej), które on posiadał – oczywiście z uwzględnieniem tego, że każdy modus, dzięki wzajemnym powiązaniom z potrzebami człowieka, niesie pewny „zastrzyk” energii i przemieszczenie modusów od jednego człowieka do drugiego powinno być energetycznie zabezpieczone⁶.

- tolerancja jest to zakres oddziaływań otoczenia, na które osoba dobrowolnie adekwatnie reaguje;
- podatność jest to zakres oddziaływań otoczenia, na które osoba pod presją adekwatnie reaguje.

Zgodnie z koncepcją stałych indywidualnych cech osobowości człowieka, trwałe różnice między ludźmi sprzeczają się do różnic między wielkościami ich stałych indywidualnych cech osobowości, gdyż wszyscy ludzie mają sześć tych samych stałych indywidualnych cech osobowości, ale cechy te mają u nich różne wielkości. Istnieją również różnice między ich cechami zmiennymi, nie są one jednak trwałe i pod wpływem różnych czynników zewnętrznych dość łatwo mogą ulegać zmianom.

Z punktu widzenia tej koncepcji, zachowania człowieka zależą od jego stałych indywidualnych cech oso-

⁴ Stopień doskonałości sfery myślowej zależy od zmiennych cech osobowości, takich jak na przykład posiadana wiedza.

⁵ Stopień doskonałości sfery percepcyjno-mnemicznej zależy od jakości ludzkich zmysłów i czasu trwania bodźców docierających do człowieka z otoczenia.

⁶ Porównaj pozycję „energii życiowej jako przeciwności jedności biologicznej i socjalnej, która określa istnienie osobowości” (Maksimienko, 2013, s. 214).

bowości, od cech zmiennych oraz od sytuacji, w jakiej się znajduje. Przy czym najkorzystniejsza jest dla niego sytuacja całkowicie zgodna z wartościami tych cech. Do takiej zgodności może dojść wówczas, gdy człowiek całkowicie dostosuje się do sytuacji, albo gdy sytuacja zostanie całkowicie dostosowana do człowieka. Obydwie te ewentualności mogą występować wyłącznie w odniesieniu do cech zmiennych. W odniesieniu do cech indywidualnych stałych pozostaje jedynie możliwość dostosowania sytuacji do człowieka. Sytuacje niezgodne z wartościami stałych indywidualnych cech osobowości człowieka są dla niego konfliktowe.

Od emisyjności w największym stopniu zależą dążenia i pragnienia człowieka oraz rodzaj motywacji działania:

- przy emisyjności dodatniej pojawia się dążenie do swobodnego wyrażania swoich uczuć oraz do maksymalizacji przyjemnych przeżyć i doznań;
- przy emisyjności zerowej dominuje dążenie do utrzymania istniejącego stanu rzeczy (do zachowania status quo), do przestrzegania zasad, utrzymywania ładu i wypełniania obowiązków;
- przy emisyjności ujemnej pojawia się dążenie do organizowania użytecznych działań i do maksymalizacji korzyści (Wilsz, 2005).

Na podstawie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości można określić predyspozycje zawodowe człowieka i dokonać wyboru właściwego dla niego zawodu ze względu na te predyspozycje. Koncepcja ta dostarcza precyzyjnych i praktycznie użytecznych kryteriów, pozwalających na wyjaśnianie zachowań zawodowych i przewidywanie ich. Uwzględnianie wartości tych cech może być wykorzystywane w różnych dziedzinach ludzkiej działalności (nauczanie, wychowanie, praca, zarządzanie, poradnictwo zawodowe, rozwiązywanie konfliktów itp.), gdyż pozwala optymalizować działania w tych dziedzinach. Oddziaływania uwzględniające stałe indywidualne cechy osobowości człowieka (dostosowane do nich) stymulują i inspirują samodzielne, aktywne, twórcze zachowania, uruchamiają wewnętrzny potencjał człowieka, są gwarancją jego optymalnego rozwoju (Wilsz, 2001). Bodźce stymulujące rozwój człowieka powinny okazać się najbardziej efektywne, wówczas, gdy będą zindywidualizowane ze względu na wartości jego stałych indywidualnych cech osobowości (Wilsz, 2010).

J. Wilsz opierając się na teorii systemów autonomicznych i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości opracowała własne ujęcia teoretyczne dotyczące, w szczególności, wymienionych niżej, zagadnień:

- wybór zawodu i działalności zawodowej ze względu na posiadane wartości stałych indywidualnych cech osobowości (*sico*);
- dobór pracowników do realizacji określonych zadań ze względu na wartości ich *sico*;
- tworzenie modeli osobowości zawodowej dla różnych zawodów w kontekście koncepcji *sico*;
- role pełnione przez uczestników procesu pracy ze względu na wartości ich *sico*;

- aktywność i przedsiębiorczość człowieka, będąca funkcją wartości jego *sico*;
- indywidualizacja procesu nauczania ze względu na wartości *sico* ucznia;
- poradnictwo zawodowe jako procesu zindywidualizowanego ze względu na wartości *sico* klientów.

Do najważniejszych osiągnięć zastosowanych w praktyce należy zaliczyć badania pracowników dotyczące różnych aspektów ich funkcjonowania zawodowego oraz badania planów edukacyjno-zawodowych uczniów.

Przeprowadzone badania pozwoliły zweryfikować opracowane dla poszczególnych zawodów modele osobowości pracownika. W większości badań sformułowana była i została potwierdzona następująca hipoteza: im większa zgodność wartości stałych indywidualnych cech osobowości pracownika zatrudnionego w danym zawodzie z wartościami wskazanymi w modelu osobowości opracowanym dla tego zawodu, tym większa jest efektywność jego pracy.

INDYWIDUALIZACJA WYBORU ZAWODU I PROCESU KSZTAŁCENIA ZE WZGLĘDU NA STAŁE INDYWIDUALNE CECHY OSOBOWOŚCI

Zarówno wybór zawodu, jak i proces kształcenia powinny być zindywidualizowane ze względu na stałe indywidualne cechy osobowości.

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości może znaleźć zastosowanie przy rozwiązywaniu problemów pojawiających się w obszarze związanym z działalnością zawodową człowieka, spośród których do najważniejszych należy zaliczyć: przygotowanie do wyboru zawodu, wybór odpowiedniego zawodu, wybór kierunku kształcenia zawodowego, przebieg tego kształcenia, rozwój zawodowy, przystosowanie zawodowe itd. Jeśli wszystkie te procesy będą procesami zindywidualizowanymi ze względu na wartości stałych indywidualnych cech osobowości człowieka, to będzie on odczuwał zadowolenie, satysfakcję i samospełnienie. Koncepcję tę można też wykorzystać przy rozwiązywaniu problemów pojawiających się we wszystkich innych obszarach ludzkiego życia.

Optymalny wybór zawodu dla człowieka, dokonywany w aspekcie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości, wymaga porównania wartości tych jego cech z wartościami niezbędnymi do opanowania wiedzy i umiejętności pożądaných w zawodzie oraz do prawidłowego wykonywania zadań i czynności właściwych temu zawodowi. Wybór zawodu powinien polegać na dopasowaniu go do wartości stałych indywidualnych cech osobowości człowieka, a proces przystosowania zawodowego może polegać głównie na dopasowaniu się człowieka do wybranego zawodu w ramach jego cech zmiennych (na przykład poprzez uzupełnianie wiedzy niezbędnej do wykonywania zawodu), które można nabywać, w procesie kształcenia/samokształcenia albo doskonalenia/samosdoskonalenia zawodowego. Aby wybór zawodu był

trafny, konieczna jest znajomość wartości stałych indywidualnych cech osobowości człowieka, dla którego dokonywany jest ten wybór, oraz znajomość wartości stałych indywidualnych cech osobowości potrzebnych do wykonywania różnych zawodów. Powinien również istnieć system klasyfikujący zawody ze względu na te cechy, który ułatwiłby znalezienie człowiekowi odpowiedniego zawodu (Wilsz, 2009, s. 236-237).

Osobę obdarzoną talentem charakteryzuje przede wszystkim bardzo silne dążenie do zajmowania się działalnością odpowiadającą jej talentowi. Pragnie uzyskać i przetwarzać informacje z nim związane. Taki człowiek z reguły czyni wszystko, by uzyskać i wykonywać zawód, odpowiadający posiadanemu talentowi, gdyż taki zawód jest dla niego najbardziej odpowiedni. A jeśli mu się to nie udaje, wówczas realizuje swój talent w pozazawodowych zajęciach typu „hobby”, które mogą zdominować działalność zawodową (Wilsz, 2009, s. 238-239).

J. Wilsz na podstawie analizy stałych indywidualnych cech osobowości człowieka oraz biorąc pod uwagę ich funkcje w różnego rodzaju zawodach, zaproponowała:

- 1) traktowanie zespołu stałych indywidualnych cech osobowości człowieka w dziedzinie funkcji intelektualnych, jako podstawowego kryterium przy wyborze zawodu, przy czym występowanie wyraźnego talentu przesądza o dziedzinie działalności zawodowej;
- 2) traktowanie zespołu stałych indywidualnych cech osobowości człowieka w dziedzinie stosunków interpersonalnych, jako podstawowego kryterium:
  - przy wyborze określonej funkcji w danym zawodzie (pomysłodawcy, twórcy, realizatora zadań czy ich organizatora), odpowiedniej dla człowieka ze względu na wartość emisyjności,
  - przy wyborze pracy z ludźmi (praca ta wymaga dużej tolerancji ze względu na konieczność akceptowania wszystkich klientów czy podopiecznych, oraz małej podatności ze względu na nieuleganie im w kwestiach, których konsekwencje mogą być dla nich niekorzystne oraz na postawę asertywną), albo z rzeczami (praca z rzeczami nie stawia tak rygorystycznych wymagań co do wartości tolerancji i podatności człowieka) (Wilsz, 2009, s. 256-257).

Z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka wynika, że system edukacji powinien:

- umożliwić pełne samopoznanie się ucznia: poznanie swojej osobowości oraz zrozumienie własnych potrzeb, dążeń i zachowań, które daje mu znajomość wartości własnych stałych indywidualnych cech osobowości;
- pomóc w samookreśleniu zawodowym i życiowym ucznia odpowiednim dla niego ze względu na wartości jego stałych indywidualnych cech osobowości;
- umożliwić uczniowi samorealizację poprzez realizację swoich potencjalnych możliwości, które wynikają ze stałych indywidualnych cech jego osobowości;

- wspomóc ucznia w rozwijaniu kompetencji, umiejętności i postaw orientujących go życiowo odpowiednio do posiadanych stałych indywidualnych cech osobowości;
- zaspokajać potrzeby ucznia wynikające z jego stałych indywidualnych cech osobowości dostarczając mu bodźców odpowiednich ze względu na te cechy;
- stwarzać warunki wspomagające rozwój ucznia zgodny z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, wyzwalaający jego twórcze możliwości wynikające z tych cech;
- zrezygnować z przymuszania ucznia do działań niezgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, a umożliwiać mu działania zgodne z tymi cechami;
- umożliwić uczniowi wybór sposobów kształcenia właściwych dla niego ze względu na posiadane wartości stałych indywidualnych cech osobowości;
- wyposażać ucznia w umiejętności unikania i rozwiązywania konfliktów interpersonalnych oraz w umiejętność samodzielnego doborowania ludzi ze względu na wzajemną odpowiedność ich stałych indywidualnych cech osobowości do różnego typu sytuacji (Wilsz, 1999, s. 84).

Przedstawione powyżej informacje nie wyczerpują zakresu praktycznych zastosowań koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości, jak i kolejnych rozważań teoretycznych w tym kierunku.

W związku z tym zwróćmy uwagę na koncepcję potrzeb sterowniczych, którą opracowała J. Wilsz opierając się na analizie wszystkich funkcji zachodzących w człowieku, które są analogiczne do funkcji zachodzących w systemie autonomicznym⁷.

NARZĘDZIA DO BADANIA WARTOŚCI STAŁYCH INDYWIDUALNYCH CECH OSOBOWOŚCI

Koncepcja stałych indywidualnych cech osobowości człowieka pozwala na dokonanie diagnostycznej analizy osobowości badanych osób. Narzędziami badawczymi, stosowanymi do określania wartości tych cech, są opracowane skale do testowania, które skonstruowane zostały, opierając się na teoretycznych i metodologicznych podstawach kompleksowej diagnostyki stałych indywidualnych cech osobowości człowieka. Testy te aktualnie stosowane są głównie do anonimowych badań uczniów. Opierając się na tych samych podstawach teoretycznych i metodologicznych, opracowane zostały również kwestionariusze ankiety, które pomagają osobie prowadzącej badania, dobrze znającej badane osoby, na podstawie obserwacji ich zachowań określić wartości ich stałych indywidualnych cech osobowości. Posiadana informacja o wielkości cechy stanowi wystarczającą podstawę do prognozowania przyszłych zachowań człowieka wynikających z tej cechy. W praktyce jednak nigdy nie ma pewności, czy wy-

⁷ Koncepcję potrzeb sterowniczych J. Wilsz omówiła w punkcie 2 i 3 w rozdziale V swojej książki: (Wilsz, 2009, s. 210-233).

ciągnęliśmy prawidłowe wnioski z obserwacji i analizy jednego zachowania, analizujemy więc wiele zachowań w różnych sytuacjach, aby zwiększyć pewność, że wartość cechy została określona prawidłowo.

Po dokonaniu diagnostycznej analizy osobowości badanych osób, przystępuje się do analizy prognostycznej tzn. przewiduje, jak będzie przebiegał badany proces z udziałem tych ludzi. Formą tego przewidywania jest postawiona hipoteza. Następnie, po przeprowadzeniu badań dotyczących faktycznego przebiegu badanego procesu, weryfikowana jest hipoteza.

Przedstawione metody systemowe wykorzystuje przede wszystkim do trzech rodzajów badań (Wilsz, 2012):

- dotyczących określenia czynników determinujących zachowania człowieka w procesie pracy, w różnego rodzaju sytuacjach;
- dotyczących prognozowania zachowań człowieka w procesie pracy, w różnego rodzaju sytuacjach; takie badania opierają się na danych uzyskanych w poprzednim rodzaju badań;
- mających na celu określenie rodzaju oddziaływań na konkretne osoby, wywołujących ich konkretne zachowania, na przykład zachowania pożądane w danym procesie pracy.

W ramach prowadzonych badań stosuje się następujące metody systemowe⁸:

- opracowuje modele osobowości zawodowej dla różnych zawodów;
- określa predyspozycje zawodowe pracowników, opierając się na koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości;
- dokonuje wyboru zawodu właściwego dla człowieka ze względu na jego predyspozycje, czyli stałe indywidualne cechy osobowości;
- analizuje zachowania pracowników i podejmowane przez nich decyzje, w kontekście posiadanych wartości stałych indywidualnych cech osobowości;
- prognozuje zachowania pracowników i podejmowane przez nich decyzje w różnego rodzaju sytuacjach, w których mogą się znaleźć, biorąc pod uwagę wartości ich stałych indywidualnych cech osobowości i dynamikę zmian dokonujących się w ich otoczeniu;
- określa czynniki determinujące przebieg różnych procesów, w których uczestniczy pracownik, również czynniki osobowościowe określone na podstawie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości;
- analizuje przebieg różnych procesów, w których uczestniczy pracownik, biorąc pod uwagę wartości jego stałych indywidualnych cech osobowości oraz uwarunkowania sytuacyjne;

⁸ Również osoby prowadzące badania pod kierunkiem J. Wilsz stosują wymienione metody oraz wykorzystują opracowane przez nią narzędzia.

- prognozuje przebieg różnych procesów, w których będzie uczestniczył pracownik, ze względu na wartości jego stałych indywidualnych cech osobowości oraz zmiany dokonujące się w jego otoczeniu.

Ponadto, biorąc również pod uwagę czynniki osobowościowe i uwarunkowania sytuacyjne J. Wilsz analizuje i prognozuje przebieg relacji interpersonalnych w procesie pracy (Wilsz, 2009, s. 130-136).

Na przestrzeni kilkunastu lat J. Wilsz prowadziła oraz kierowała badaniami, które dotyczyły między innymi: predyspozycji zawodowych do wykonywania różnych zawodów, różnych aspektów funkcjonowania zawodowego pracowników różnych grup zawodowych, komunikowania się w procesie pracy, satysfakcji zawodowej pracowników, przystosowania zawodowego, potrzeb stereotypicznych zaspokajanych przez pracowników w procesie pracy, wypalenia zawodowego pracowników, planów edukacyjno-zawodowych uczniów itp.

Analiza zebranych danych pozwala na zweryfikowanie następującej hipotezy: pracownik, którego wartości stałych indywidualnych cech osobowości mieszczą się w zakresach wskazanych w modelu osobowości opracowanym dla tego zawodu, pracuje efektywnie.

W badaniach pracowników hipoteza potwierdzała się zawsze w ponad osiemdziesięciu procentach, a bardzo często w stu procentach – co było zaskoczeniem dla osób prowadzących badania.

Kończąc artykuł, zauważmy, że z przeprowadzonej analizy koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości – w szczególności w przypadku jej psychologicznej wersji – wynika, że jest ona zgodna z racjonalno-humanistycznym ukierunkowaniem zarówno pod względem wartości, jak i orientacji metodologicznej. Przy tym, że już jest przedstawione zastosowanie tej koncepcji do udoskonalenia psychologicznego zabezpieczenia różnych obszarów praktyki socjalnej – jasne podstawy systemowe danej koncepcji służą jako argument na rzecz dalszego poszerzenia sfery jej owocnego stosowania. W związku tym interesującym byłoby przeprowadzenie teoretycznych i empirycznych badań ukierunkowanych na bardziej pełne zestawienie danej koncepcji – zarówno pod względem aspektów pojęciowych, jak i psychodiagnostycznych – z najbardziej autorytatywnymi współczesnymi opracowaniami w sferze psychologii osobowości i psychologii pracy.

LITERATURA

- Achlibininskij, B.W., Chralenko N.J. (Ахлибининский, Б.В., Храленко, Н.И.) (1989). *Теория качества в науке и практике: Методологический анализ. (Teoria jakości w nauce i praktyce. Analiza metodologiczna)*. Leningrad: Изд-во Ленингр. ун-та (Wydawnictwo Uniwersytetu Leningradzkiego).
- Agoszko, E.B., Achlibininskij, B.W. (Агошкова, Е.Б., Ахлибининский, Б.В.) (1998). Эволюция понятия системы (Ewolucja pojęcia понятия systemu), *Вопросы философии (Problemy filozofii)*, 7, 170-179.

- Bań, G.A. (Балл, Г.А.) (1989). Понятие адаптации и его значение для психологии личности (Pojęcie adaptacji i jego znaczenie dla psychologii osobowości). *Вопросы Психологии (Problemy psychologii)*, 1, 92-100.
- Bań, G.A. (Балл, Г.А.) (1998). Здібності учня та принципи їх урахування в підготовці до професійної праці (Zdolności ucznia i zasady ich uwzględniania w przygotowaniu do pracy zawodowej). *Професійно-Технічна Освіта (Oświata Zawodowo-Techniczna)*, 1, 45-48.
- Bań, G.A. (Балл, Г.А.) (2009). Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування головних понять (Integracyjno-indywidualne podejście w uporządkowaniu kluczowych pojęć w psychologii). *Психологія і Суспільство (Psychologia i społeczeństwo)*, 4, 25-53.
- Bań, G.A. (Балл, Г.А.) (2011). «Отношение» в контексте двухуровневой модели категориально-понятийного аппарата психологии („Relacja” w kontekście dwupoziomowego modelu kategorialno-pojęciowego w psychologii). *Мир Психологии (Świat psychologii)*, 4, 39-53.
- Bań, G.A. (Балл, Г.А.) (2013). Рациогуманизм как форма современного гуманизма и его значение для методологии познания человека (Racjonalizm humanistyczny jako forma współczesnego humanizmu i jego znaczenie dla metodologii nauki o człowieku). *Мир Психологии (Świat psychologii)*, 3, 208-223.
- Bań, G.A., Miedinciew W.A. (Балл, Г.А., Мединцев, В.А.) (2010). *Личность как модус культуры и как интегративное качество лица (Osobowość jako modus kultury i integralna cecha osoby)*, 1, 167-178.
- Bań, G.A., Miedinciew, W.A. (Балл, Г.А., Мединцев, В.А.) (2012). Понятие «личность» в контексте модельной трактовки культуры (Pojęcie „osobowości” w kontekście modelowego podejścia do kultury). *Мир Психологии (Świat psychologii)*, 3, 17-30.
- Batrakowa, S.N. (Батракова, С.Н.) (2004). Методологические проблемы становления педагогического процесса формирования целостной личности (Metodologiczne problemy ustalenia procesu pedagogicznego jako sposobu tworzenia holistycznej osobowości). *Мир Психологии (Świat psychologii)*, 4, 191.
- Bierdiajew, N.A. (Бердяев, Н.А.) (1990). *Философия неравенства (Filozofia nierówności)*. Москва: ИМА-пресс.
- Dawydow, W.W., Kudriawciew, W.T. (Давыдов, В.В. Кудрявцев, В.Т.) (1997). Развивающее образование: теоретические основания преемственности дошкольной и начальной школьной ступеней (Edukacja rozwojowa. Teoretyczne podstawy ciągłości na poziomach przedszkolnym i szkoły podstawowe). *Вопросы Психологии (Problemy psychologii)*, 1, ...
- Diemiankow, W.Z. (Демьянков, В.З.) (2007). Термин «концепт» как элемент терминологической культуры (Pojęcie „koncept” jako element kultury terminologicznej). М.В. Ляпон (red), *Язык как материя смысла: Сборник статей в честь академика Н.Ю. Шведовой (Język jako materia sensu: Zbiór artykułów na cześć akademika N.Y. Szwedowej)*. Москва: Издат. центр «Азбуковник» (Centrum Wydawnicze Elementarz).
- Gałdowa, A. (red). (1999). *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości (Т. 1)*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Garsija, D. (Гарсия, Д.) (2002). О понятиях «культура» и «цивилизация» (О роjęciach „kultura” i „cywilizacja”), *Вопросы Философии (Problemy filozofii)*, 12, 231.
- Hall, C.S., Lindzey, G. (2001). *Теория личности*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Honigmann, J.J. (1954). *Culture and personality*. New York: Harper, X.
- Pienkow, E.W. (Ильенков, Э.В.) (1974). *Диалектическая логика: Очерки истории и теории (Dialektyczna logika. Szkice historii i teorii)*. Москва: Политиздат (Wydawnictwo Polityczne).
- Jaroszewskij, M.G. (Ярошевский, М.Г.) (1974). *Психология в XX столетии: Теоретические проблемы развития психологической науки: Изд. 2-е, доп. (Psychologia w XX stuleciu. Teoretyczne problemy rozwoju psychologicznej nauki)*. Москва: Политиздат (Wydawnictwo Polityczne).
- Juriewicz, A.W. (Юревич, А.В.) (2012). Парадигмы в психологии (Paradygmaty w psychologii). А.Л. Журавлёв и др. (red.), *Парадигмы в психологии: науковедческий анализ (s. 13-33) (Paradygmaty w psychologii: analiza naukowa)*. Институт психологии РАН (Instytut Psychologii PAN).
- Kostiuk, G.S. (Костюк, Г.С.) (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості (Proces dydaktyczno-wychowawczy i psychiczny rozwój osobowości). *Радянська Школа (Radziecka Szkoła)*, 609, ...
- Lieontiew, A.N. (Леонтьев, А.Н.) (2003). Глава о способностях (рецензия на рукопись Н.С. Лейтеса) [Rozdział o zdolnościach (recenzja rękopisu N.S. Lejtesa)]. *Вопросы Психологии (Problemy psychologii)*, 2, 7-13.
- Lieontiew, D.A. (Леонтьев, Д.А.) (2007). *Психология смысла: Природа, строение и динамика смысловой реальности (Psychologia sensu: Przyroda, budowa i dynamika sensowej realności)* (3-е изд., доп.) (Wydanie 3 uzupełnione). Москва: Смысл (Sens).
- Lieontiew, D.A. (Леонтьев, Д.А.) (2011). Новые ориентиры понимания личности в психологии: от необходимого к возможному (Nowe kierunki poznania osobowości w psychologii: od niezbędnego do możliwego). *Вопросы Психологии (Problemy psychologii)*, 1, 3-27.
- Maksimienko, S.D. (Максименко, С.Д.) (2013). Личность и её жизненная энергия (Osobowość i jej energia życiowa). *Мир Психологии (Świat psychologii)*, 4, 214.
- Mazur, M. (1966). *Cybernetyczna teoria układów samodzielnych*. Warszawa: PWN.
- Miezajew, W.M. (Межуев, В.М.) (2006). Идея культуры: Очерки по философии культуры (Idea kultury: Szkice z filozofii kultury). Москва: Прогресс-Традиция (Progres – Tradycja).
- Pietrow, W.M., Mażul, L.A. (Петров, В.М, Мажуль, Л.А.) (2014). Исследования креативности: экспансия интегративной тенденции (на материале осенних научно-практических конференций) (Badanie kreatywności: ekspansja integracyjnych tendencji (wg materiałów jesiennych naukowo-praktycznych konferencji). *Мир Психологии (Świat psychologii)*, 1, 268.
- Stiepanow, I.S. (Степанов, Ю.С.) (2007). *Концепты: Тонкая пленка цивилизации (Концепт: cienka powłoka cywilizacji)*, Москва: Изд-во „Языки славянских культур”, 114.

- Szrejdiw, I.A. (Шрейдер, Ю.А.) (1971). *Равенство, сходство, порядок (Równość, zbieżność, porządek)*, Moskwa: Наука (Nauka).
- Wiekier, L.M. (Веккер, Л.М.) (1974). *Психические процессы (Psychiczne procesy)* (T. 1). Leningrad: Wydawnictwo Uniwersytetu Leningradzkiego.
- Wilsz, J. (1996). *Znaczenie niekształtalnych cech osobowości człowieka w procesie kształcenia przedzawodowego*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.
- Wilsz, J. (1999). Przemiany edukacyjne z punktu widzenia podejścia systemowego i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości człowieka. W: T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało (red.), *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia, nr I*. Częstochowa – Kijów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.
- Wilsz, J. (2000). Psychologizowana wersja koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości i jej wykorzystanie przy wyborze zawodu. W: T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało (red.), *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia, nr II*. Częstochowa – Kijów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie.
- Wilsz, J. (2001). Znaczenie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości dla poradnictwa zawodowego. *Pedagogika Pracy*, 38, 81-90.
- Wilsz, J. (2005) Przedsiębiorczość człowieka w kontekście jego stałych indywidualnych cech osobowości. W: T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało (red.), *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia, nr VII*. Częstochowa – Kijów: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
- Wilsz, J. (2009). *Teoria pracy. Implikacje dla pedagogiki pracy*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Wilsz, J. (2010). Rozwój uczniów w kontekście przystosowania do procesu edukacyjnego. W: K. Denek, A. Kamińska W. Kojs, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. Proces kształcenia i jego uczestnicy*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Wilsz, J. (2012). Paradygmat systemowy – badania i metody systemowe. W: T. Lewowicki, J. Wilsz, I. Ziaziun, N. Nyczkało (red.), *Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia, nr XIV*. Częstochowa – Kijów: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.
- Wygotckij L.S. (Выготский Л.С.) (1999). *Мышление и речь (Myślenie i mowa)* (Изд. 5, испр.) (Wydanie 5 poprawione). Moskwa: Лабиринт (Labirynt).
- Zinczenko, W.P. (Зинченко, В.П.) (red.). (2013). *Методология психологии: проблемы и перспективы. Уч. пособие (Metodologia psychologii: problemy i perspektywę. Podręcznik)*. Moskwa-Sankt Petersburg: Центр гуманитарных инициатив (Centrum Inicjatyw Humanitarnych).